

ТРУБА Ганна Миколаївна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна;
e-mail: 3182009060@ukr.net ; тел.: +38 063 2366706

ВЗАЄМОДІЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ ТА СТАНОВОСТІ В РІЗНОМАНІТНИХ ДИСКУРСАХ

Анотація. Метою статті є аналіз взаємодії функціональних одиниць граматики (функціонально-семантичних полів (ФСП), функціонально-семантичних категорій (ФСК) у широкому розумінні, на поняттєвому рівні на матеріалі взаємодії ФСК становості й категорій аспектуальності термінативи / інтермінативи. Предметом дослідження є аналіз загальної взаємодії одиниць ФСП і ФСК. Об'єктом дослідження є взаємодія категорій термінативів / інтермінативів і категорій становості. Дослідження фактичного матеріалу було здійснено на ґрунті сучасної української літератури.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, функціонально-семантична категорія, становість, аспектуальність, диференційні ознаки, взаємодія, термінативи / інтермінативи.

У мовознавстві проблематика функціональної граматики (далі ФГ) не є новою, проте питанню безпосередньої взаємодії присвячено не так багато уваги, тому ця проблема потребує додаткового висвітлення. У традиції вивчення ФГ є дві магістральні лінії дослідження: Вендлер — Маслов — Бондарко та Бондар — Калько. Доцільно буде синтезувати ці два підходи, адже вони вивчають проблематику з різних позицій. Традиційно, взаємодію категорій становості й аспектуальності поділяють на взаємодію у широкому (поняттєвому) аспекті та у вузькому (лінгвістичному).

Метою статті є аналіз взаємодії функціональних одиниць граматики (функціонально-семантичних полів — далі ФСП, функціонально-семантичних категорій — далі ФСК) у широкому розумінні, на поняттєвому рівні на матеріалі взаємодії ФСК становості й категорій аспектуальності термінативи / інтермінативи. Предметом дослідження є аналіз загальної взаємодії одиниць ФСП і ФСК. Об'єктом дослідження є взаємодія категорій термінативів / інтермінативів і категорій становості. Дослідження фактичного матеріалу було здійснено на ґрунті сучасної української літератури.

У функціональній граматиці категорія становості та категорія аспектуальності не є замкненими структурами й активно взаємодіють на різних рівнях. Розробка питання взаємодії структур на філософському та загальнонауковому рівнях бере початок з кінця ХІХ ст. та не завершена й до нині (Р. Акоф [1], Л. Заде [2], А. І. Уйомов [10]).

В останні 20–30 років у науці набули значення системні дослідження та проблематика загальної теорії систем через трансформування взаємопов'язаних елементів, які становлять собою цілісні структури, через комп'ютеризацію дослідження та прагнення відтворити «загальну теорію систем» [3, с. 7]. Системний підхід дослідження теорії систем слід розуміти як експліцитне вираження процедур репрезентації об'єктів як систем та способів їхнього дослідження (опис, пояснення, передбачення, конструювання) [3, с. 8].

Ще на початку досліджень будь-яка система розумілася як відкрита структура взаємопов'язаних елементів з іншими структурами.

При будь-якому зіставному дослідженні мов потрібно мати підґрунтя для зіставлення. Ефективність контрастивного аналізу залежить від вдало обраного еталона (основи-порівняння, спільного знаменника, *tertium comparationis*), на базі якого визначається реалізація певної ознаки. Тому дослідники-контрастивісти вважають, що для цього потрібно створити особливу метамову (певний ідеальний тип, що служить інструментом порівняння реальних систем) [8, с. 13]. Зіставний аналіз як порівняння різних мов, так і структур однієї мови передбачає такі етапи: 1) визначення семантичної (поняттєвої) категорії, за якою здійснюється зіставлення; 2) встановлення засобів вираження досліджуваної семантичної категорії в межах ФСП або ФСК; 3) зіставлення функціонально-семантичних полів порівнюваних мов з метою виявлення ізоморфних та аломорфних ознак; 4) встановлення кореляцій [8, с. 15]. Спільною основою нашого дослідження слугують спільні диференційні ознаки та спільні функції. Саме виявленню й аналізу цих одиниць і буде присвячена стаття.

За теорією О. І. Бондаря, у лінгвістиці виділяють кілька типів взаємодії. Отже, взаємодія між категоріями становості й аспектуальності відбувається на різних рівнях і має різне лексичне вираження. Взаємодія між сегментами, які виражаються іменними частинами мови, досить велика

і вимагає окремого висвітлення. А взаємодію між категоріями становості й аспектуальності у широкому розумінні можна схарактеризувати як взаємоспрямовану слабку взаємодію, що відбувається на внутрішньословоформному рівні (інтросинтаксема), внутрішньореченнєвому, міжреченнєвому, на рівні субполів і окремої функції, має функціонально-семантичний характер (за рахунок доконаного виду формується семантика становості внаслідок дії або процесу) та формальний (завдяки формі доконаного виду формується низка лексем на позначення становості) [4].

Як відомо, дискурс, і мовний, і позамовний, впливає на лексему й актуалізує певні семи значення, а отже, доцільно розглянути взаємодію аспектуальності та становості залежно від дискурсу.

Так, усі позамовні ситуації поділяють на два класи: цільові термінативи: *Він ніколи не з'явиться тут, ніколи не потурбує Платона; Машину лишив за квартал від пологового будинку* [5, с. 34]) та нецільові інтермінативи: *Піраміди знаходяться в Єгипті*. Цільові термінативи за своєю природою позначають таку дію, що в певний момент обов'язково закінчиться. Їхня внутрішня межа зумовлена самим характером позамовної ситуації. Але кінець позамовної ситуації для цільових термінативів може бути зумовленим не самим характером позамовної ситуації, а впливом певних зовнішніх чинників. У цьому випадку перед нами не внутрішня межа, а позамовний чинник завершення дії [6, с. 55–57] (*Завжди роби так, як заведено у нашому домі* [9, с. 24]).

Якщо позамовна ситуація цільових термінативів може мати завершення, зумовлене як внутрішньою межею, так і позамовним чинником, то позамовна ситуація нецільових інтермінативів, якщо завершиться, то тільки під впливом позамовного чинника. Взагалі, позамовну ситуацію нецільових інтермінативів не можна собі уявити як причину переходу від однієї ситуації до іншої, а лише за умови наявності причинно-наслідкових зв'язків між позамовною ситуацією цільових термінативів і позамовного чинника завершення дії, позамовної ситуації нецільових інтермінативів і позамовного чинника завершення дії [6, с. 58]. Таким чином, якщо виходити з класифікації диференційних ознак категорії становості, то позамовна ситуація нецільових інтермінативів позначає певний стан, а не перехід від одного стану чи процесу до іншого. Іншими словами, це є власне категорія становості: *Він як тигр, який вичікує слушний момент для атаки* [9, с. 51].

Позамовна ситуація цільових термінативів виражається доконаним видом дієслова і позначає результат, наслідок переходу від одного стану чи процесу до іншого, тому такі дієслова можна трактувати як периферію категорії становості, а саме як стан унаслідок процесу чи дії, але лише за умови гомогенності дії: «**Впізнати**» і «**не забувати**» — *різні, як на мене, речі* [9, с. 50].

Позамовна ситуація цільових термінативів, що має внутрішню межу, є найчастіше термінативною процесною ситуацією, пов'язаною з вираженням предиката корелятивним дієсловом недоконаного виду: *Всі в хаті сплять; Я в їдальні на каналі, бо в дитячому покої мурували ніч* [6, с. 58]. Позамовна ситуація цільових термінативів, що має внутрішню межу, є термінативною процесною ситуацією, яка може мати спільний сегмент зі становістю лише за умови гомогенності дії та відсутності семи процесуальності: *Він курич мої сигарети, я їздив на його «ровері» і ночував у його майстерні з полірованою бетонною підлогою* [9, с. 251].

Поняттєва ситуація нецільових інтермінативів є термінативною процесною ситуацією за умови, якщо інтермінативна процесна ситуація пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом недоконаного виду: *Двори стоять у хуртовині айстр* [6, с. 58]. Поняттєва ситуація нецільових інтермінативів та термінативна процесна ситуація становить спільний сегмент із категорією становості, а саме власне стан і просторовий стан: *Решта дівчат сиділо обабіч неї* [9, с. 48].

Поняттєва ситуація цільових термінативів із внутрішньою межею (із поняттєвою семою перфекта): термінативна подієва ситуація, генетично мотивована термінативною процесною семантикою і пов'язана з вираженням предиката корелятивними дієсловами доконаного виду: *З гуркотом кинула дрова біля печі й заходилась варити обід. В школу йти на другу зміну — встигне зварити борщ* [7, с. 59]. Поняттєва ситуація цільова термінативна, що має внутрішню межу: із значенням перфекта має спільний сегмент із категорією становості, а саме стан унаслідок процесу, не лише за умови вираження предиката дієслівною формою доконаного виду, а за умови вираження предиката недоконаним видом дієслова, не становить спільного сегмента через сему процесуальності, що протирічить поняттю становості: *В'їзд на площу було перекрито невеликими переносними шлагбаумами, біля яких стояли в святковій формі патрульні* [9, с. 78].

Поняттєва ситуація цільова термінативна, що має внутрішню межу, та термінативна процесуальна ситуація — це термінативна подієва ситуація, генетично мотивована термінативною граничною процесністю і пов'язана з вираженням предиката корелятивною формою недоконаного виду: *Статуя хитається і враз із п'єдесталом падає долу* [7, с. 59]. Не становить спільного сегмента із категорією становості через сему процесуальності.

Поняттєва ситуація цільова термінативна з позамовним чинником завершення дії є інтермінативною подієвою ситуацією, що генетично мотивована термінативною процесністю і пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду: **Вирішив подивитись фільм** [7, с. 59]; **Ми впізнаємо тебе, де завгодно** [7, с. 53]. Ситуації подібного типу можна вважати спільним сегментом із категорією становості, але лише на периферії категорії становості.

Поняттєва ситуація нецільова інтермінативна з позамовним чинником завершення дії являє собою інтермінативну подієву ситуацію, яка генетично мотивована інтермінативною процесністю і пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду: **потрусить (фізичний стан) трохи і минеться** [7, с. 59]. Становить спільний сегмент із категорією становості, а саме фізичний стан: **Йї нестерпно нудило, в голові паморочилось, усе тіло боліло, обличчя пекло, мучили спрага і голод, страх і розпач, задуха і нав'язливе дрижання комах** [9, с. 13].

Позамовний чинник завершення дії інтермінативної подієвої ситуації, генетично немотивованої і пов'язаної з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду [7, с. 59], становить спільний сегмент із категорією становості, а саме душевний та духовний стан: **Ти не впевнена, що це мудро** [9, с. 198].

Отже, категорія становості й аспектуальності істотно залежать як від мовного, так і позамовного дискурсу. Так, інтермінативи є безвідносними до часу, тому потенційно вони необмежені і їхню дію може припинити лише позамовний чинник. Вони становлять собою власне категорію стану. Термінативи, навпаки, завершуються як під впливом внутрішньої межі, так і під впливом позамовного чинника й утворюють спільний сегмент із становістю лише за умови гомогенності дії. Зазначений спільний сегмент становості та термінативів знаходиться на периферії категорії становості, а саме стан унаслідок дії чи процесу через наявність сильних причинно-наслідкових зв'язків.

За класифікацією М. І. Калька, ядром категорії аспектуальності є термінативи (*accomplishment, осуществлення, предельный глагол, граничні*), інтермінативи становлять периферію. До термінативів уналежують слов'янські дієслова з повною видовою парадигмою (*робити — зробити, зберегти — зберігати, ходити — проходити, читати — прочитати*), а до інтермінативів — із неповною (*imperfect tantum*) (*хворіти, боятися, нервувати, божеволіти, існувати, мати, стояти, сидіти*) [7, с. 190].

Інтермінативи виражають дію чи стан, не спрямовані до мети. Вони не містять жодних передумов свого завершення — не можуть досягти внутрішньої вичерпаності. Така дія може тривати безмежно й розпочинається не для того, щоб досягти мети [7, с. 189]. За своєю семантикою інтермінативи близькі до слів категорії становості, хоч важливою умовою є наявність диференційної ознаки гомогенності дії (*Ейфелева вежа знаходиться у Франції; Біг Бен розташований у Лондоні*).

У сучасній українській мові термінативи — парновидові партнери доконаного виду, інтермінативи — дієслова тільки доконаного або недоконаного виду [7, с. 192]. Про термінативні / інтермінативні дієслівні значення з упевненістю можна говорити лише на підставі аналізу ситуацій, різні моделі яких закладено в дієслівних словозначеннях та актуалізоване в контексті [7, с. 196] (*терти моркву / терти ногу; я стою / будинок стоїть; ділити товар / ділити кут*). Термінативи виражають стан з одним ступенем свободи, а інтермінативи — з кількома [7, с. 189].

До термінативних належать корелятивні дієслова (суто видові партнери), оскільки в їхньому значенні є вказівка на досягнення границі, яка в логіко-філософському сенсі корелює з поняттям «границя міри». Корелятивні перфективи позначають реальне досягнення терміну дії, а отже, настання події (кількість визначає якість), імперфективи передають значення спрямовання дії на досягнення свого терміну (якість визначає кількість). Некорелятивні дієслова як доконаного, так і недоконаного виду, враховуючи відсутність у їхній семантиці значення компонентів, належать до інтермінативів [7, с. 196].

Семантика термінативів відкрита не лише для суто видового партнерства, а й для функціонально-видового партнерства, що найчастіше постає як опозиція конкретно-фактичної функції перфектива й термінатива з узуальними чи загально фактичними функціями імперфектива [7, с. 199].

На підставі цих загальнотеоретичних положень можна твердити про наявність таких функцій: для термінативів — спрямованість до мети, наслідковність (процесу або дії), прогресивність, ідуративність, гомогенність [7, с. 200], для інтермінативів — прогресивність, ідуративність, безвідносність до реального часу, процесуальність, гомогенність. Визначальною рисою термінативів є обов'язкова наявність основних імперфективних функцій — прогресивної, а в більшості дієслів — ідуративної.

Отже, категорія термінативів / інтермінативів певним чином взаємодіє з категорією становості. Так, інтермінативи позначають дію, не спрямовану до мети, що є спільним із категорією

становості. Але, з одного боку, імперфективна функція входить у певну суперечність через наявність прогресивної функції, що вступає в онтологічну протидію з ознаками становості, а саме гомогенності, а з іншого боку, наявність функції безвідносності до протікання дії у реальному часі та гомогенність — становлять один із головних виявів взаємодії категорій становості та аспектуальності. Взаємодія термінативів із категорією становості являє собою взаємодію периферійних зон через наявність функції агентивності процесу із спільними функціями наслідковості (дії чи процесу), гомогенності, функції відносно постійного вияву. Субкатегорії термінативів, а саме пантитиви і мутативи, мають спільний сегмент із становістю, а саме стан унаслідок процесу із спільними зазначеними функціями; конативи взаємодіють із становістю, а саме стан унаслідок дії; тотиви не взаємодіють із категорією становості.

Література

1. Акофф Р. О целеустремлённых системах / Р. Акофф, Ф. Эмери ; пер. с англ. Г. Б. Рубальского. — М. : Советское радио, 1974. — 271 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Изд. 4-е, стер. — М. : Комнига, 2007. — 261 с.
3. Блаугер И. В. Задачи общей теории систем и ее логико-математический аппарат / И. В. Блаугер, В. Н. Садовский, Е. Г. Юдин. — М. : Наука, 1969. — 204 с.
4. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Олександр Іванович Бондар. — Одеса, 1998. — 369 с.
5. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років : збірка / Андрухович С., Дереш Л., Дністровий А. та ін. — Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. — 318 с.
6. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Микола Іванович Калько. — К., 2009. — 40 с.
7. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / М. І. Калько. — Черкаси, 2009. — 485 с.
8. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві / М. П. Кочерган // Мовознавство. — 2007. — № 4–5. — С. 13–19.
9. Забужко О. Музей покинутих секретів [Електронний ресурс] / О. Забужко. — Режим доступу : URL : <http://www.litmir.co/br/?b=149085>
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. — Л. : Учпедиз. — 1941. — 620 с.

References

1. Akoff R. O celiustremlennyuch sistemach / R. Akoff, F. Emery ; per. s angl. G. B. Rubalskogo. — M. : Sovetskoe radio, 1974. — 271 s.
2. Ahmanova O. S. Slovar lingvisticheskikh terminov / O. S. Ahmanova. — Izd. 4-e, ster. — M. : Komniga, 2007. — 261 s.
3. Blauger I. V. Zadachi obschey teorii system i jejo logiko-matematicheskij apparat / I. V. Blauger, V. N. Sadovskiy, E. G. Yudin. — M. : Nauka, 1969. — 204 s.
4. Bondar O. I. Sistema i struktura funkcionalno-semantichnykh poliv temporalnosti v suchasniy ukrain-skij literaturnij movi. Funkcionalno-onomastuchnyj aspect : dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01 / Oлександр Ivanovych Bondar. — Odesa, 1998. — 369 s.
5. Dekameron. 10 ukrainskykh prozaikiv ostannich desiaty rokov: zbirka / Andruhovych S., Deresh L., Dnistrovyy A. ta in. — Charkiv : Klub simejnogo dozvillia, 2010. — 318 s.
6. Kalko M. I. Kategoriya aspektualnosti v suchasniy ukrainskij movi : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 / M. I. Kalko. — K., 2009. — 40 s.
7. Kalko M. I. Kategoriya aspektualnosti v suchasniy ukrainskiy movi: dis. ... doctora filol. nauk : 10.02.01 / Mykola Ivanovych Kalko. — Cherkasy, 2009. — 485 s.
8. Kochergan M. P. Teorija funkcionalno-semantichnogo polya i jiji zastosuvannia v zistavnomu movoznavstvi / M. P. Kochergan // Movoznavstvo. — 2007. — № 4–5. — S. 13–19.
9. Zabuzhko O. Muzey pokunutykh sekretiv [Elektronnyj resurs] / O. Zabuzhko. — Rezhym dostupu: <http://www.litmir.co/br/?b=149085>
10. Shachmatov A. A. Sintaksis russkogo yazyka / A. A. Shachmatov. — L. : Uchpediz, 1941. — 620 s.

ТРУБА Анна Николаевна,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры прикладной лингвистики Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; e-mail: 3182009060@ukr.net; тел. +38 063 2366706

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ И СОСТОЯНИЯ В РАЗНЫХ ДИСКУРСАХ

Аннотация. Целью статьи является анализ взаимодействия функциональных единиц грамматики (функционально-семантических полей — ФСП, функционально-семантических категорий — ФСК) в широком понимании, на понятийном уровне на материале взаимодействия ФСК состояния и категорий аспектуальности терминативов / интерминативов. Предметом исследования стал анализ общего взаимодействия единиц ФСП и ФСК. Объектом исследования определено взаимодействие категорий терминативов / интерминативов и категории состояния. Исследование фактического материала произведено на базе современной украинской литературы.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, состояние, аспектуальность, дифференциальные признаки, взаимодействие, терминативы / интерминативы.

Hanna M. TRUBA

PhD, senior lecture of the Applied Linguistics Chair of Odessa Mechnichov National University; 24/26, Francuzkyi Blvd., Odessa, 65058, Ukraine; e-mail: 3182009060@ukr.net; tel. +38 063 2366706

THE INTERACTION OF ASPECT AND STATE IN DIFFERENT DISCOURSES

Summary. The main aim of article is the analysis of the interaction functional items of grammar (functional-semantic fields — FSF; functional-semantic categories — FSC), in general, meaningful level on the base of interaction of FSC state and categories of aspect terminatives / interminatives. The subject of research is analysis general interaction of linguistics items FSF and FSC. The object of research is to find out the interaction of FSC state and categories of aspect terminatives / interminatives. The research was conducted on the base of modern Ukrainian literature.

Key words: functional-semantic fields, functional-semantic categories, state, aspect, distinctive sign, interaction, terminatives / interminatives.

Статью отримано 20.05.2015 р.

УДК [811.161.1+811.163.2]’367.622.16’373.43:32

ИВАНОВА Ваня Панева,

аспирант кафедры русистики Великотырновского университета имени Святых Кирилла и Мефодия; Велико-Тырново, Болгария; e-mail: vania.ivanova1@gmail.com; тел.:+359 878670605

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИННОВАТЫ С ПРОЦЕССУАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В настоящей статье на материале русского и болгарского языков анализируются семантические инноваты с процессуальным значением, развивающиеся на основе метафоризации. В обоих языках выявляются новые значения, возникшие по метафорической модели ‘действие → действие’. Рассматривается их активность в тематической области «Политика, общество, социальные отношения». Прослеживаются совпадения в развитии вторичных значений в составе лексических единиц в русском и болгарском языках с эквивалентными прямыми значениями, а также случаи безэквивалентных семантических процессов в указанной группе инноватов. В статье установлено, что процессы развития тождественных и близких вторичных значений в обоих языках протекают более интенсивно, чем процессы независимого развития вторичных значений в каждом из языков.

Ключевые слова: семантические инноваты, вторичные значения, процессуальные значения, метафоризация, русский язык, болгарский язык.

Новационные процессы в русском и болгарском языках, начавшиеся после политических, общественных и социально-экономических перемен конца XX — начала XXI в., наблюдаются и сегодня и осязательным образом продолжают изменять облик обоих языков на всех уровнях. Лексический состав любого языка, как известно, характеризуется наибольшей динамичностью, и